

A. Molnár Ferenc

Ady Endre bibliájáról*

Az Irodalomismeretben nemrég recenzió jelent meg a Kazinczy Ferenc Társaság 2001-es évkönyvéről és hírleveléről.ⁱ Az írás külön is kitér Szabó Lajos „...képírók képén mocsár... Egy Ady-motívumról” című cikkére.ⁱⁱ Szabó Lajos — mint már korábban a Magyar Nemzetben is megtette — közleményében arra mutat rá, hogy Ady Endre *A megőszült tenger* című versének bibliai mottójában, Jób könyve 41. részének 31. versében sajtóhiba van. A tengert felkavaró cethalról (az új fordításban krokodilról) a mottóban, a 31. és 32. versben a következő olvasható: „(Fölforrálja a mély vizet, mint a fazekat, és a tengert olyanná teszi, mint a képírók mocsára. Maga után hágy világos ösvényt úgyannyira, hogy aki látná, azt vélné, hogy a tenger megőszült.)”. Ady e mottó nyomán írt egy verset, ezt a cikk és az ismertetés teljes terjedelmében idézi is. A versben a költő a tengert mintegy „képíró mű”-nek, egy festmény visszaadta táj részeként is ábrázolja. A tenger partján „mocsár, romok”. S hiába tűnt föl benne a cethal, a tenger „Kissé ősz lett, / De hajh, semmi, de semmi sem változott”. Mint ahogy hiába robbant bele a magyar valóságba Ady költészete, a költő hiába csapott „erős karral” a tenger habjába, az attól nem változott meg. Továbbra is csak várni lehet, hogy „Egyszer tán mégis valami jönni fog”. Szép a vers, noha Ady képalkotó fantáziája ezúttal

„hibás” forrásból táplálkozott. A bibliai szövegben a képírók, a festők mozsáráról van szó (a revideált Károlyi-féle fordításban festékedényről, az új protestáns fordításban kenőcsről [!], az új katolikus fordításban festékes fazékról). A mozsárban, a festékedényben a festők keverik ki és keverik össze a festékeket, s ilyenkor az edényben lévő folyadék, festékanyag úgy felzavarodik, mint ahogy a cethal felforrálja, felkavarja a tengert. Az idézett szövegben a *felforrál* ’felkavar, felfogat’ jelentésű. Ez volt az eredeti értelem (vö. *forrás* ’fons’), ebből alakult ki a ’(vizet 100 C°-ra) hevítve kavargat’ jelentés. A világos ösvény, a tenger megőszülése pedig a versben az a habfodor, tajték, amit az úszó cethal maga után hagy.

A szakirodalom szintén számon tartja, hogy párizsi tartózkodásától fogva Adynak rendszeres olvasmánya volt a Biblia. Az említett sajtóhiba is elvezetett viszont ahhoz, hogy pontosan meg lehessen állapítani, milyen kiadású volt Ady bibliája. Szabó Lajos Magyar Nemzet-beli cikke nyomán az újságban a sajtóhiba körül 1978 elején kis cikksorozat született, Bottyán János először itt írta meg, hogy ez a sajtóhiba az 1903-ban Lipcsében nyomtatott kisméretű, 140x90 mm-es bibliában (és annak további kiadásaiban) van meg, Ady bibliája tehát 1903-as kiadású volt. A sajtóhiba eredetére pedig pontosabban Tóth Kálmán mutatott rá: a Károlyi-biblia szövegét a század elején új szedéssel adták ki. A korábban *mosára*-nak írt *mozsára* szó az említett kiadásban így lehetett tévesen *mocsára*. Adynak tehát egy ilyen bibliája volt, erre a Kazinczy Társaság évkönyvében publikált cikkében és posztumusz kiadott életrajzában már Szabó Lajos is utal.ⁱⁱⁱ

* Megjelent: Irodalomismeret 2003/1: 70-73. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 27. (az OTKA T 029146 támogatásával).

Egy másik kérdés, amit Szabó Lajos feltesz, az, hogy hol van most Ady bibliája. Az akkor már kilencvenhárom éves Dénes Zsófia neki küldött levelére hivatkozva írja: az 1903-ban kiadott szaggatott állapotban lévő biblia 1939-ben Ady Lajosné örökösénél, Tóth Anikónál volt, ma pedig a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi. Szabó Lajos kereste ott, Tóth Anikó rokonságánál is, de nem találta. Ez nem is csoda. Szabó is említi, s az ismertetés szintén idézi, hogy „volt olyan állítása is, hogy ő ezt a bibliát egy szörnyű, elkeseredett rohamában széttépte”, illetve: „Ady bibliája eltűnt vagy lappang valahol”. Az Ady-szakirodalom tud arról, s például Bottyán János is megjegyzi említett cikkében, hogy élete legvégén Ady egy szörnyű éjszakáján valóban széttépte a bibliáját, csak az egyik fedelét hagyta meg, amire Krisztusnak a keresztfán elmondott utolsó szavait írta: „Éli, Éli, Lama Sabaktani”, azaz: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet.” Mint ismeretes, ez a XXII. zsoltárból való idézet, amit Krisztus a keresztfán a zsidók akkori beszélt nyelvén, arámul mondott, s így került be Máté evangéliumába. Az Ady és Csinszka egykori lakásán lévő Ady-emlékmúzeum megnyitásáról tudósítva Ruffy Péter ugyancsak megírta, hogy ott a könyvek között egyedül a biblia nem eredeti.^{iv}

Ady bibliájának a sorsával legalaposabban tudtommal Veöreös Imre foglalkozott *Az Istenhez való viszony Ady költészetében és életében* című tanulmányának^v a végén. Veöreös több adatot, tényt sorol föl (hivatkozásait lásd az ő tanulmányában). Ady Lajos *Ady Endre* című könyvében 1923-ban visszaemlékezve így ír: Bandit „a 41. születési évfordulóját követő reggelen (tehát nov. 23-án reggel – V. I.) láttam először viszont augusztusi találkozásunk óta.

Ágyban fekve betegen és dűltan találtam. Amikor egyedül maradtunk suttogva mondta, hogy: „Borzasztó éjszakám volt. Elképzelheted: a bibliámat széttéptem” – s idenyújtotta a biblia letépett fedőlapját, melyen ceruzával, reszkető betűkkel ezt írta fel: „Eli, Eli, Lama Sabaktani 1918. okt. 23’ ... Mélyen megrendített a dolog, mert tudtam, hogy a biblia (velinpapírra nyomott 16° alakú fekete vászonkötésű Károli-biblia) mennyire szívéhez nőtt mintegy 10-12 év alatt. A biblia borítékát kegyelettel őrizem. Kétszeresen szomorú emlék ez, mert ez volt Bandi utolsó keze írása.” Ady Lajos lapalji jegyzetben ehhez még hozzáfűzi: A bejegyzés dátuma: *okt.* 23. nyilvánvalóan tévedés *nov.* helyett. Októberben Bandi még Csucsán tartózkodott. *Az ismeretlen Ady* című könyvében Ady Lajosné férje beszámolója alapján hasonlóan mondja el a jelenetet, s még azt is hozzáfűzi, miszerint Ady ezt mondta az öccsének: „Ennyi maradt belőle. Őrizd meg”. Révész Imre munkájában (*Ady-trilógia*, Bp., 1935) viszont az olvasható, hogy Ady még Csucsán tépte szét a bibliáját, s ez a beírás októberi dátumát erősíti, mert Adyék október végén jöttek fel Pestre. Révésznek Adyék egy hűséges, őket Pestre is követő, Vonyica nevű román szolgálóleánya mondta el, hogy Csucsán éppen akkor lépett be a szobába, amikor Ady a kályha előtt állott, s izgatott kezekkel a fekete könyv, a bibliája lapjait tépte, és azokat a tűzbe vetette. Révész szerint Ady Lajost valószínűleg az zavarta meg a keltezés meghatározásában, hogy a bátyja a születésnapja utáni reggelen közölte vele: megsemmisítette a bibliáját. A biblia fedelét Ady magával vitte Pestre. Dénes Zsófia *Élet helyett órák* című, először 1940-ben megjelent könyvében ugyancsak Ady Lajos dátummegjelölését támogatóan nyilatkozik. Amikor meglátogatta a költőt, s Ady — egy

gyötrelmes éjszaka után — ráemelte a szemeit, „A Bibliám — csak ezt mondta, torzul, dadogva, alig emberien.” Ady Lajos beszámolója nyilván hiteles, de mivel előtte három hónapig nem találkozott a bátyjával, elképzelhető, hogy a költő közlése nem az előző éjszakára vonatkozik. Nagyfokú zavarodottság is kellett volna ahhoz, hogy a születése napján (nov. 22) vagy a rá következő éjszakán tévesen dátumozzon. Húsz év távlatából és esetleg Ady Lajos könyvétől is befolyásolva, elképzelhető, hogy Dénes Zsófia már nem emlékezett pontosan, igaz, a román szolgálóleány Révész közölte elbeszélésében ugyancsak lehet kételkedni. S az szintén megfontolandó, hogy amikor a Nemzeti Tanács tisztelgő küldöttsége november 18-án a beteg költőt a lakásán keresi fel, a válaszbeszédét már nem tudja megírni, csak két szót képes papírra vetni. Ekkorra tehát az egészségi állapota annyira megromlott, hogy kérdéses, néhány nap múlva le tudta-e volna írni úgy, olyan olvasható kézírással a bibliai textust, ahogy az bibliája fedőlapján látható. Mindezeket mérlegelve Veöreös a dátum helyességének a kérdését nem óhajtja ugyan eldönteni, de legalábbis hajlik afelé, hogy az októberi időpont lehetőségét is komolyan kell venni. Azt mindenesetre látható, hogy Dénes Zsófia jóval később, a Szabó Lajosnak írt levelében már valóban pontatlanul emlékezett. Ebben az egész kérdésben azonban, természetesen, nem maga a dátum a legfontosabb.

Azt a tényt, hogy Ady széttépte a bibliáját, az egyes visszaemlékezők, irodalomtörténészek (részben) különbözően ítélik meg. Elsőrenden szerintem is azt kell tekinteni, ami megtörtént. Mint Veöreös írja: „Ady Istennel való jákóbi küzdelmének utolsó, titokzatos, borzalmas éjszakáján az Istentől való teljes, végső elhagyatottságot élte át, s ebben a mélységben az

Istennel való reménytelen birkózásnak kézmozdulata Bibliájának széttépése. De azzal, hogy ráírta az üres maradványra a jézusi zsoltárigét, a tette szavakba öltözött, és utolsó Istenhez szóló kiáltásává lett.”

Magam, mint látható, nem ehhez a problémához óhajtottam hozzászólni, hanem csak ahhoz a filológiai kérdéshez, amit Szabó Lajos cikke vetett fel. Megjegyzem még, hogy Veöreös szerint a beírt idézet utolsó szava inkább Sabaktana, ami meg is felel az Ady használt bibliakiadás szövegének. Mindezt úgy tudta megállapítani, hogy a fedőlap őrzési helyét is megtalálta, s a fedél és Ady Lajos leírása alapján (ő is) azonosította a megfelelő kiadást. Erről így számol be: „Hosszú keresés után — az Ady-hagyaték kézirati és dokumentációs anyagát ugyanis több helyen őrzik — a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában kezembe vehettem Ady Bibliájának letépett fedelét: 14,5X9,5 cm-es fekete vászonkötésű táblát. Ez a nagyság egybevégtelenül Ady Lajos egyébként sem kétségbe vonható adatával. Ilyen kislakú teljes szentírás, mégpedig az 1873. évi kiadás régi magyar szövegével először 1903-ban jelent meg. A Brit és Külföldi Bibliatársulat adta ki Budapesten, de — valószínűen a kis alakra és a különleges vékony papírra való készítés miatt — nem itt, hanem Lipszében nyomták, Poeschel és Trepte nyomdájában. Tükre 127X79 mm, ami megfelelően aránylik a letépett bibliafedél nagyságához. Ebből az 1903. évi kiadásból 1904-ben utánnyomás készült ugyanott, azonos mérettel és szöveggel. [...] Ady párizsi bibliaolvasása idején ezekből egy volt az övé, s ezt használta élete utolsó idejéig. A két kiadás teljes azonossága miatt nem lényeges az eldönthetetlen kérdés, hogy 1903. vagy 1904. évi nyomtatú volt-e az ő

példánya”.^{vi} Tanulmánya 118. lábjegyzetében Veöreös azt is közli, hogy a bibliafedél az MTA Kézirattárában a K 9/24. szám alatt található. „Levélborítékban van elhelyezve, amelyen Ady Lajosné kézírásával ez olvasható: A Bandi bibliája fedele.” Ady Lajos, Veöreös Imre és Bottyán János arról is megemlékezik, hogy a költő még korábban ezt írta a még ép bibliája első lapjára: „Ady Endre vén diák kedves bibliája.” A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyvének Iris-beli szemlélője [Kovács Sándor Iván] megemlíti, hogy Herepei János, a Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgatója fiatal korában a költő engedelmével egyszer belelapozott Ady bibliájába, s később, már közel a nyolcvanadik évéhez, neki azt mondta, hogy abba a következő volt bejegyzve: „Ady Endre legkedvesebb könyve.” Ezt az eredeti beírásnak nyilván az emlékezet, az idő által megkoptatott változataként kell kezelnünk.

Egy Ady-kiállítást ismertetve Bottyán János még egyszer megemlékezett Ady bibliájáról, s közölte a (hátsó) fedőlapon lévő beírás fényképét is.^{vii}

Enni tehát az, amit Ady bibliájáról a szakirodalom alapján viszonylag röviden tudtommal elmondhatunk. Veöreös tanulmánya — noha úgy egy-két héttel vagy egy hónappal később jelent meg — nyilván Szabó Lajos értékes felfedezésétől függetlenül készült. Ezt az alapos és filológiai apparátussal is ellátott tanulmány terjedelme és a megjelenés helye, egy evangélikus lelkészi szakfolyóirat, a Lelkipásztor átfutási ideje szintén nyilvánvalóvá teszi. Veöreös nem is hivatkozik *A megöszült tenger* című versre. Tanulmánya néhány kisebb változtatással később megjelent *A középpont felől* című gyűjteményes kötetében. Mint

lábjegyzetben ugyancsak jeleztem, magam is ezt használtam, ebből idéztem, erre hivatkoztam.

IRODALOMJEGYZÉK

ⁱ Széphalom és hírlevél. *A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve és Tájékoztatója*, Iris, 2002/1–2., 97–100.

ⁱⁱ Széphalom. *A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 2001, 179–181.

ⁱⁱⁱ A Magyar Nemzet-beli cikkek: SZABÓ Lajos, *Mozsár és nem mocsár avagy Ady bibliai tévedése*, 1977. dec. 14.; BENKŐ Béla, *Mégis „mocsár”*, 1978. jan. 6.; TÓTH Kálmán, *Még egyszer: mozsár vagy mocsár*, 1978. jan. 24.; BOTTYÁN János, *A mozsártól a mocsárig*, 1978. febr. 15.; Vö. még: SZABÓ, I. h., Széphalom, 2001, 181; Uó., *Utolsó szalmaszál*, Bp., 2000, 302.

^{iv} RUFFY Péter, *Csinszka és Ady régi lakásán, az új Ady Endre-émlékmúzeumban*, Magyar Nemzet, 1977. febr. 13.

^v Lásd Lelkipásztor, 1978/1., 19–34; 1978/2., 87–109; VEÖREÖS Imre, *A középpont felől*, Bp., 1988, 239–284. (Némileg módosított szöveg; cikkemben erre hivatkozom.) Az Ady bibliájával foglalkozó részek: 278–284.

^{vi} VEÖREÖS, I. m. 279.

^{vii} BOTTYÁN János, *Ady Endre és az egyház*, Confessio, 1979/1., 82–91.